

2. İslami Türk Edebiyatı Sempozyumu

Kaynak Yayınları'nın Hediyesidir.
Para ile Satılmaz

Encümen-i Şuara Şairlerinde Cenab-ı Allah

Yrd. Doç. Dr. Tevfik Sütçü¹

Giriş

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin sosyal ve siyasi hayatında önemli değişmelerin meydana geldiği bir döneme rastlar. 1839 tarihinde Tanzimat'la başlayan Batılılaşma faaliyetleri, başlıca üç alanda gelişir: Siyaset, toplum ve edebiyat. Bu asırda Türk edebiyatında meydana gelen gelişmelerin temelinde, İslam âleminde yaşanan fetret dönemi ile Batı'da Rönesans'la başlayan gelişmelerin en üst seviyeye çıkmış olması yatmaktadır. Türk edebiyatının, İslam medeniyeti dairesi içinde doğmuş ve gelişmiş olan divan edebiyatı tesirinden sıyrılarak, Batı medeniyetinin etkisi altında Avrupaî bir karaktere bürünmeye başlaması, 19. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelmiştir. Türk edebiyatında, Batı edebiyatı tesirlerinin başladığı bu dönemde, yeni edebî türlerin kazandırılması faaliyetleri yanında, Türk şiirinde bir değişme ve yenileşme havası esmeye başlar. Aslında yüzyıllardır eski edebiyatın özünü oluşturan divan şiiri geleneğini değiştirmek kolay olmamıştır. Hatta yenileşme faaliyetleri yanında, belli bir nesle mensup şairlerin eski şiir geleneğinden kopmama çabaları da dikkat çeker.² Türk şiirinin bu yüzyılda böyle bir yapılanma içinde bulunmasında ve yenileşme yönünde yavaş, fakat ciddi bazı adımlar atma yoluna girmesinde, eski şiirin kendini yenileyememe sıkıntısının rolünü de göz önüne almamız gerekir. Bu devrede eski şiire yeni bir ruh vermek, yeni bir dil zevki oluşturmak için

¹ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

² Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 5. bs., Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1982, s. 252-253.

bir araya gelen “Encümen-i Şuara” şairlerinin çabaları, yeniden “Sebk-i hindi”ye sarılmaları, tasavvufa yeni bir nefes getirme gayretleri de eski şiirin yeniden canlanması içindir.³

Diğer yandan 19. yüzyılda Türk şiirinin yenileşmesi yolunda gayret gösteren başka şairler de çeşitli yönlerden eski şiir geleneğini hırpalamaktan, hatta onu alaya almaktan geri durmazlar. Namık Kemal’in divan şiirine bakışını ve onu alaya alış biçimini ortaya koyduğu “Mukaddime-i Celâl”⁴ isimli yazısı, eski şiirin dil özelliklerini ortaya koyduğu “Lisân-ı Osmânî’nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmildir”⁵ isimli uzun makalesi; Ziyâ Paşa’nın kaleme aldığı “Harâbât”ı tenkit etmek maksadıyla yazdığı “Tahrir-i Harâbât” (1876) ve “Ta’kib” (1886) isimli eserleri ile Ziyâ Paşa’nın divan şiirinin, bizim şiirimiz olmadığı yönündeki düşüncelerini ortaya koyduğu “Şiir ve İnşâ”⁶ makalesi bu çabaların ürünü olan eserlerden bazılarıdır. Tanzimat’tan itibaren yenilik arayışları yanında eski şiir devam etmiş, hatta yenileşme yolundaki şiir estetiğine başlangıçta divan şiiri kaynaklık etmiştir.⁷

Konumuz şiir olduğu için, önce divan şiirinin durumunu tespit etmemiz gerekir. Divan şiirinin sınırları bellidir. Dili ve ona bağlı olan estetik anlayışı değişmedikçe yeni şiir anlayışı karşısında dayanması imkânsızdır. Söz konusu değişimler olunca ortaya çıkan şiire de divan şiiri denilemez. İşte zevk değişmelerinin yaşandığı bu devirde, Hersekli Ârif Hikmet de “ispat-ı vücut” etmiş şiirde üstat kabul edilmesinden sonra da şair dostlarıyla beraber “Encümen-i Şuara”nın teşekkülüne ön ayak olmuştur:

“1277 yılı evâhirinde (Mayıs-Haziran 1861) Hersekli Ârif Hikmet Bey’in Laleli’de, Çukurçeşme’deki evinde Encümen-i Şuara teşekkül eder ve her balı muntazaman devamla bir seneye yakın sürer. Leskofçalı Galip Bey, şiirde herkes tarafından kabul edilen kudretiyle encümenin

³ Tanpınar, *age.*, s.253.

⁴ Namık Kemal, *Celâleddin Harzemşah*, 1883(Midilli, 1300); [Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi 2* (1865/1876), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1993, s. 342-372.]; [Kâzım Yetiş, *Namık Kemal’in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*, 2. Bs., Alfa Yayınları, İstanbul 1996, s. 344-376.]

⁵ Namık Kemal, *Tasvir-i Efkâr*, 16 Rebiülâhîr 1283/19 Rebiülâhîr 1283(28, 31 Ağustos 1866), nr.416-417.; [Namık Kemal, “*Edebiyat Hakkında Bazı Mülâhazât*”, Külliyyât-ı Kemâl; *Birinci Tertib 3-Makâlât-ı Siyâsiye ve Edebiye*, Selânik Matbaası, İstanbul tarihsiz, s. 102-125.]; [YETİŞ, *age.*, s.57-66.]

⁶ Kaplan, Enginün, Emil, *age.*, s.45-49.; [Ziya Paşa, Hürriyet, “*Şiir ve İnşâ*”, nr.11, 20 Cemaziyellevvel 1285/7 Eylül 1868.]

⁷ İbrahim Necmi(Dilmen), *Tarih-i Edebiyat Dersleri*, C.2, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1338, s. 120-121.

reisi mevkiindedir. Meclisin takipçisi olan şairler de şunlardır: Mehmed Lebib Efendi (1199-1284), Mustafa İzzet Efendi (1216-1293), Osman Nureddin Şems Efendi (1229-1311), Musa Kâzım Paşa (1237-1307), İbrahim Hakkı Bey (1238-1313), Sâlih Nâilî Efendi (1239-1293), Sâlih Fâik Bey (1241-1317), Mustafa Gâlip Bey (1245-1284), İbrahim Hâlet Bey (1253-1295), Mehmed Celâl Bey (1254-1300), Hersekli Ârif Hikmet Bey (1255-1321), Mehmed Memdûh Fâik Bey (1255-1343), Mustafa Refik Bey (1259?-1282), (Deli) Hikmet Bey (?-1306).⁸

Encümen-i Şuara, edebî zevk, dünya görüşü ve fikrî anlayışta birleşerek aynı meşrepte olan birkaç şairin hoşça vakit geçirmek için buluşmaları ve edebî, siyasi sohbet ve mülahazalar yapmaları şeklinde değerlendirilebilir. Meclislerinde bir müsabaka ruhu olsa bile, bunu şairlerin bir diğerinden üstün olma isteği ile değil de, kendi eserini beğendirmeye gayretiyle açıklamak daha doğru olur. Ahmet Hamdi Tanpınar, Encümen-i Şuara için “şiiimizin son pléiade’ı” ifadesini kullanmaktadır ve bu kullanımı haklı bulunur.⁹ Onun bu ifadeyi kullanmasının sebebi, Encümen-i Şuara’nın tıpkı 16. asrın Paris’indeki Le Pléiade grubunun edebî anlayışına benzer bir esasa oturtulmuş olmasıdır.¹⁰ İbnülemin Mahmûd Kemâl ise Hersekli Ârif Hikmet Divanı’nın başındaki yazısında da, Encümen-i Şuara’yı Arapların “Sûk-ı Ukâz”ına benzetir.¹¹

Bazı edebiyat tarihlerinde “Encümen-i Şuara” tabirine, aslında olmayan özel manalar yüklendiği ve “eskinin devamı olan” şairlerin hepsinin birden bu gruba dâhil edildiği görülür. Bu çeşit sınıflandırmalarda Encümen-i Şuarâ, belli iki tarih arasında toplanıp dağılmış bir topluluk manasını taşımadığı için, 1277’den önce ölmüş, bu tarihte İstanbul dışında bulunan, yahut yaşı henüz küçük olduğu için toplantılara katılmamış bazı şairler de (Muallim Nâci, Şeyh Vasfi, Yenişehirli Avni gibi) bünyesinde gösterilegelmişlerdir.

Aslında Encümen-i Şuara bir zihniyet değil, bir cemiyet olarak düşünülmelidir. Bu isimleri bir araya getiren sebeplerin başında şair oluşları gelir. Ayrıca çeşitli sebeplerle kurulan dostluklarını samimi bir mecliste devam ettirme gayreti, meşreplerindeki benzerlik, inanç

⁸ Hersekli Ârif Hikmet, *Divân*, Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi-Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1334, s.18-19.(Hersekli Ârif Hikmet Divanı’nı matbu olarak yayınlayan İbnülemin Mahmut Kemal’dir. Divan’ın başında, İbnülemin Mahmut Kemal tarafından yazılmış olan Encümen-i Şuarâ, Hersekli Ârif Hikmet, şairliği ve divanı hakkında 78 sayfa tutan ve uzun uzun bilgi veren bir giriş vardır.)

⁹ Metin Kayahan Özgül, “Yenileşme Dönemi—Osmanlı’nın Son Encümen-i Şuara’sı”, Türk Edebiyatı Tarihi, C.3, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006, s. 87.

¹⁰ Tanpınar, *age.*, s.261.

¹¹ Hersekli Ârif Hikmet, *age.*, s. 19-20.

birliği, siyasi fikirleri arasındaki uyum da onların bir araya gelme sebeplerinden sayılabilir.¹²

Encümen-i Şuara'da bir yeni edebî nesil şekillenmiştir. Bu yeni edebî nesil, kendinden önce gelenler gibi, aynı şair meclislerinde yetişir; ama o atmosferde önkilerin farkına varmadığı yepyeni bir havayı teneffüs ederek gelişir. Eskiye reddetmezler, ama kokladıkları havanın bünyelerinde oluşturduğu değişiklikleri de göz ardı etmemeye kararlıdır. Encümenin edebiyat tarihimiz içinde önemli bir yeri vardır. Tanpınar, Namık Kemal'in Encümen-i Şuara'nın takipçisi ve onun gelecekte gerçekleştireceği inkılâpların habercisi olduğunu kaydeder.¹³ Ârif Hikmet'in evindeki bu meclisler birer dernek toplantısı ciddiyetinde olmayıp, daha ziyade dost sohbetleri samimiyeti taşıdığı için yukarıda adı geçen şairlere bazı isimleri eklemek, bazı şairleri de çıkarmak mümkündür.¹⁴ Bu isimleri bir araya getiren sebeplerin başında şair oluşları gelir. Ayrıca çeşitli sebeplerle kurulan dostluklarını samimi bir mecliste devam ettirme gayreti, meşreplerindeki benzerlik, inanç birliği, siyasi fikirleri arasındaki uyum da onların bir araya gelme sebepleri olarak sayılabilir.¹⁵

Encümen şairlerinin eskiye bağlı olduklarını söylemek, onların bir kısmının niçin klâsik şiire muhalif olduklarını açıklamakta yetersiz ve mütenakızdır. Şairler eskiyi değil, eskinin tematik yapısını özler; fakat bunu yeni ve titiz bir şekilde ifade etmeyi denerler.¹⁶

Encümen-i Şuara bir sene kadar devam etmiş ve bu müddet süresinde, yazılan şiirlerin cemiyet içinde okunma işini Namık Kemal, eserlerin değerlendirilmesi yolunda meclisin yönlendirilmesi ve yönetilmesi işini de Leskofçalı Galip üstlenmiştir.¹⁷ Encümen şairlerinin eskiye bağlı olduklarını söylemek, onların bir kısmının niçin eski şiire muhalif olduklarını açıklamakta yetersiz kalacaktır.¹⁸

Hersekli Ârif Hikmet ve Divanı

Hersekli Ârif Hikmet, 1839 yılında Mostar'da, Tanzimat Fermanı'nın okunmasından yirmi iki gün sonra doğmuştur. Şair, Tanzimat'ın getir-

¹² Özgül, *age.*, s. 14-17.

¹³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, "Namık Kemal'in Hayatı ve Eserleri", Dergâh Yayınları, İstanbul 1977, s. 221.

¹⁴ Metin Kayahan Özgül, *Hersekli Ârif Hikmet*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 14.

¹⁵ Özgül, *age.*, s.14-17.

¹⁶ Özgül, *age.*, s. 23.

¹⁷ İsmail Hikmet Ertaylan, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C.I, Âzer Neşr., Bakü 1925, s. 208-209.

¹⁸ Özgül, *age.*, s. 23.

diği değişme ve yenileşme gayretleri içinde büyümüş; askerî ve hukuki sahada elli beş yıl hizmet verdiği devletin çöküşünü yakından görme bahtsızlığını yaşamıştır.

*Yazıklar kim cihân olmuş firib-âlûd-ı ârâyış
Ricâlin hâlini hem-şive-i tavr-ı nisâ buldum
Sevâd-ı masivâ vicdânın etmiş hırsla telvîs
Ta'amkârân-ı mâl ü câhı hem çün hun-fesâ buldum*¹⁹

mısraları şairin bu gözlemlerinin özeti gibidir.

Hikmet'in manzum ve mensur eserleri, devrinde ihtilal ve anarşi kaynağı kabul edilebilecek fikirlerle doludur. Eserlerindeki muhteva ve bu muhtevanın mahiyeti herkesin anlayamayacağı kadar yeni olması sebebiyle şair, yazdıklarını pek az kimseye gösterir. İbnülemin Mahmud Kemâl, bu konuyla ilgili olarak şunları söyler:

“Bir gün eserlerini Halktan gizlemesinin sebebini sordum. Dedi ki: “Halkın bir kısmı casustur, deyyustur. Eserlerimi görürlerse gammazlık ederler. Fitne çıkarırlar. Bu (...) yerler. Beyhûde yere başıma iş açarlar. Allah belâlarını versin. Halktan bir kısmı en'âmdan edall birtakım zavallılardır. Bunlar acz ve cehillerini unutarak yazılarımı okumak istiyorlar. Bazen ma'l-mecbure gösteriyorum. Birinci satırında hezeyâna başlıyorlar. İkinci satırında içine..... Amma efendim, edepsizlik ediyorlar. Ben senin gibi okuyanlardan zevk duyarım. Sen okudukça kitapları birlikte yazdığımıza kâni oluyorum. Sen okudukça nazarımda eserlerimin kıymeti de artıyor. Ey böyle bu....”²⁰

Hersekli Ârif Hikmet, özellikle şiir konusunda çok yeni fikirlere sahiptir:

- a. Şiir için, “vezin ve kafiye şart değildir.” Dolayısıyla, şiir mensur da olabilir; ama bunun için “edebiyatın bir kısm-ı küllisini ihlâl” etmek gerekir.
- b. Şiir, nazmın fevkindedir. Bu sebeple “şair” ile “nâzım”ı da birbirine karıştırmamak gerekir. “Vezin ve kafiye derecesinde kalan müptedilere nazım ve edebiyatta mütalaât-ı amîka ile hüsn-i selîkaya malik olan müntehîlere şair” denmelidir.
- c. “Şairin mâhiyyet-i mutlakası tahayyülâtтан ibarettir. Eskiler, sadece “mevzûn ve mukaffâ ve muhayyel kelimadan ibaretse bu adı almalıdır.” Şiir makûlât ve maneviyattan ma'dûd bir hayâldir.”
- d. Şiir sadece estetik sebeplerle yazılır. “Umûr-ı maddiye ve siyasiyye ve mesâlih-i düveliyeye kat'a taalluk eder ciheti yoktur.”

¹⁹ Hersekli Ârif Hikmet, *age.*, s. 98.

²⁰ İbnülemin Mahmud Kemâl, *Kemâlî'l-Hikme*, Tercümân-ı Hakikat Matbaası, Dersâdet 1327, s. 9.

e. Şiir ve umumi olarak edebiyatta yapılacak tanzimat ve tashihâtı kavâid-i milliyenin hâricine çıkarmamak gereklidir; zirâ, “milliyet, âdet ve itikât ve lisânın ihtisâs ve imtiyâzından ibâret olmakla (...) taklit tarafına gidilecek olursa, neş’e-i milliyeye hânel gelir.”²¹

Ârif Hikmet, edebiyatı, şiiri iyi bilir. Şairin üzerinde 17. yüzyıl şairlerinden Nâilî-i Kadîm’in büyük etkisi vardır.²² O, kendisi üzerinde Nâilî’nin etkilerinin bulunduğunu söyler.²³ Nâilî’ye nazireler de yazmıştır. Nazirelerden birinde Nâilî’nin adını anan şairin, yazdığı nazirelerin yirmi dokuzu bilinmektedir:

“....Filhakika Nâilî, Osmanlı şairleri arasında (pek mümtaz bir sühan-ver)dir. Eş’âr-ı Hikmet tedkîk olunsa Nâilî’nin de takdir edeceği âsâr-ı bediâya tesâdüf olunur.... Edebiyatımızı en iyi bilen o idi. Edebiyata dair serdettiği mülahâzât, hakikaten ders-i edep idi.”²⁴

Veyis Paşazâde Zeynelâbidin Reşid Bey, İbnülemin’e yazdığı bir mektupta, devrinde Hersekli Ârif Hikmet Bey’den daha güzel şiir okuyan ve anlayan olmadığını belirtir.²⁵

Ârif Hikmet, yine 17. yüzyılın büyük şairlerinden Fehîm-i Kadîm’e de sayısı on beşi geçen nazireler yazar.²⁶

Hikmet, kendisinden önceki şairlerden etkilenmiş olmakla beraber, kendisinden sonraki şairler üzerinde de etkisi olmuş bir şairdir. O, eski şiiri savunan şairlerle birlikte; yenilik peşinde olan, yeniyi savunan şairlerle de beraber olmuş, hatta onları fikirleri ve sanatıyla etkileyebilmiştir.²⁷

Hersekli’nin şiirlerinin dışında *Levâyhü’l-Hikem*, *Levâmiü’l-Efkâr*, *Sevânihü’l-Beyân*, *Misbâhü’l-Mizah* isimlerinde hikemî, tasavvufî ve siyasi dört eseri ile *Mecelle*’nin bazı maddelerine dair, fakat bulunamamış²⁸ bir risalesinden de söz edilmektedir.²⁹

²¹ Özgül, *age.*, s. 34.

²² Hersekli Ârif Hikmet, *age.*, s. 14-15.

²³ Hersekli Ârif Hikmet, *age.*, s. 16.

²⁴ Hersekli Ârif Hikmet, *age.*, s. 16.

²⁵ Hersekli Ârif Hikmet, *age.*, s. 16.

²⁶ Tahir Üzgör, *Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Divân’ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1991, s.75; Sabahattin KÜÇÜK, “Fehîm-i Kadîm Başka Bir Mahlas İle Şiirler Söyledi mi?”, *Kaynaklar*, nr:4, İstanbul 1985, s. 90.

²⁷ Necmeddin Hâlil Onan, *Namık Kemal’in Talim-i Edebiyat Üzerine Bir Risalesi*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1950, s. 36.

²⁸ Hasan Aksoy, “Hersekli Ârif Hikmet Bey” TDV İslâm Ansiklopedisi C. 17, İstanbul 1998, s. 235.

²⁹ Hersekli Ârif Hikmet, *age.*, s. 71-72.

Ârif Hikmet Bey'in şiirlerinin bir divan teşkiline yetecek kadar olmadığı bazı kaynaklarda şu cümlelerle belirtilmektedir:

“Z(zel), S(sad), A(ayın) ve G(gayın) harflerinden kafiyeli şiirleri olmadığı için bu eseri bir “divân” değil, ancak “divânçe” kabul edilebilir. Buna rağmen İbnülemin, Hersekli Ârif Hikmet'in şiirlerini bastırırken “divân” nâmını vermekten çekinmemiştir.”³⁰

Hersekli Ârif Hikmet'in şiirleri, Külliyyât-ı Âsâr-ı-Divân adı altında toplanarak, İbnülemin Mahmud Kemâl tarafından, başına bir mukaddime eklenerek tertip edilmiş ve yayımlanmıştır.³¹ Divan'da tamamlanmış gazel sayısı 165'tir. Divan'ın başında bir Münacat, iki Tehlîl, bir Tazarru', bir Tevhit, bir Naat, diğer din ve tarikat büyüklüğünün övüldüğü manzumeler bulunmaktadır. Ayrıca eserde, 37 tamamlanmamış gazel, 6 kıta, 18 dü-beyit, 79 müfret de yer alır. Divan'daki gazellerden üç tanesi müşterek olarak söylenmiştir. Bunlardan biri Namık Kemal ile, biri Namık Kemal ve Hâlet Bey ile, diğeri Namık Kemal, Hâlet Bey ve Kâzım Paşa ile söylenmiştir. Divân'daki toplam beyit sayısı 1757'dir.

Bir edebî eserin anlaşılabilmesi, onun dayandığı bilgi ve kültür temellerinin bilinmesine bağlıdır.³² Gerek eski, gerekse yeni edebiyat ürünü olan eserlere değişik açılardan bakmak gerekir. Tabiatıyla esas olan metindir.³³ Konu, divan edebiyatına ait veya onun birikimine bağlı metinler olursa, divan şiirinin dayandığı kültür temelleri ile birlikte Kur'ân-ı Kerim, tefsir, kelim, fıkıh, hadis sahasındaki bilgiler ile İslam tarihini, devrin sosyolojik durumunu ve şairlerin psikolojilerine ait bilgileri göz önünde bulundurmamız da gerekmektedir.³⁴

Hersekli Ârif Hikmet Bey, içinde bulunduğu devrin şiirine içerik bakımından bazı yenilikler getirme habercisi olmakla birlikte, eski şiirimizden de pek uzak düşünülemez bir mevkidedir.³⁵ Şairin, 17. yüzyılın büyük şairlerinden Nâîlî'nin takipçisi olduğunu, yine kendisinden öğrenmekteyiz. Bu itibarla, Hersekli Ârif Hikmet'in divanındaki temalar ile divan edebiyatının klasikleşmiş olan temaları, –çok az bazı yeniliklerin dışında– büyük benzerlikler göstermektedir.

³⁰ Özgül, *age.*, s. 7.

³¹ Hersekli Ârif Hikmet, *Divân*, Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi-Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334, 296 s.

³² Renè Wellek-Austin Warren, *Edebiyat Biliminin Temelleri*, (Çeviren: Prof. Dr. Ahmet Edip Uysal), Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 206.

³³ Wellek-Warren, *age.*, s. 186.

³⁴ Ağâh Sırrı Levend, *Divân Edebiyatı*, 4.Bs., Enderûn Kitabevi, İstanbul 1984, s. 9.

³⁵ İsmail Habib (Sevük), *Yeni “Edebî Yeniliğimiz” Tanzimattan Beri I Edebiyat Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1940, s. 126.

Dinî ve tasavvufî unsurlar ile bunları kullanmadaki başarısı gösteriyor ki o, divan şiiri kültürüne sahiptir. Onun şiirlerinde ilahî aşk ve hikemiyat, merkez ve hâkim temalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hersekli Ârif Hikmet'te Cenab-ı Allah

Allah, “varlığı zorunlu olan ve bütün övgülere lâîk bulunan zâtın adıdır.”³⁶ Allah, divan şiirinin ruhudur, özüdür. Bütün divan şairlerimiz Allah’a giden yolda yapayalnız ayrılık acısı içindedirler. İç dünyalarına yönelerek, onu yeniden bulmuşlar, zaman zaman nefislerinin arzularıyla dolmuş bir günün sonunda, yeniden değişmeyen o ulvî hakikate ulaşmaya çalışmışlardır.

Klasik edebiyatımızda Allah için söylenen münacatlar, Hz. Muhammed (s.a.s.) için yazılmış naatlar, dört halife, mezhep imamlarına, din ve tarikat büyüklerine seslenmeler, türlü sevdâ şiirine karıştırılmış aşk serpintileri, divan şairlerinin Allah’a giden yolda yürüdüğü düşünce-sini vermekte ve bize bu edebiyatın her çağda rastladığımız başlıca özelliklerinden birinin de bu olduğunu unutturmamaktadır.

Encümen-i Şuara şairlerinden Hersekli Ârif Hikmet Bey’in Allah inancını ve sevgisini anlamaya çalıştığımızda, onun inançlı ve teslimiyet içinde olan bir Müslüman olduğunu görürüz. Şairin şiirlerinde de Cenab-ı Allah’a bu inanç ve sevgisinin kendisinden önceki yaşamış pek çok divan şairleriyle büyük benzerlikler gösterdiği görülebilir. Hersekli Ârif Hikmet de, hemen bütün divan sahibi şairlerin divanlarında rastlandığı biçimde, Cenab-ı Hak’la doğrudan ilgili bir tür olan ve divanların başında yer alan “Münacat”ını gelenekten gelen bir yaklaşımla kaleme alınmıştır.

Hersekli Ârif Hikmet Bey de mutlak bir inanış ve teslimiyet içindedir. “Münacat”ında Cenab-ı Allah’a şöyle yalvarmaktadır:

Münacat

*Yâ Rab be-füyûz-ı eser-i ism-i vedûd
Kıl nûr-ı muhabbetle beni şû’le-nümûd
Tâ kim olayım mahrem-i esrâr-ı cemâl
Cân ü dilim et mahv-ı tecellâ-yı şuhûd*³⁷

.....

³⁶ Bekir Topaloğlu, “Allah”, İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 2, İstanbul 1989, s.4 71.

³⁷ Hersekli Ârif Hikmet, *age.*, s. 80.

*Fer verüb cism ü kalbimde
Eser-i lâ-ilâhe illallah
Şeb-çerâğ-ı mezârım ola benim
Gevher-i lâ-ilâhe illallah³⁸*

Sanatkâr, samimi bir gönülle, en yüce olan Cenab-ı Allah'a, aşk dolu bağlanmış içinde bulunmaktadır. Sanatçı için din, öteki unsurlar gibi ilham kaynağı olabilir. Eğer sanatçının yaratıcı ateşi közlenmezse, şiir meydana gelmez. Fakat Hersekli Ârif Hikmet Bey'in gönlü samimi bir şekilde Allah'ın ismini zikreder.

Tehlîl şiirinde de gelenekten gelen bir biçimde Allah'ın birliğinin ifadesi olmak üzere şu ifadelerle karşılaşılır:

Tehlîl

*Ey varlığımı âleme izhâr eden Allah
Bir kes olamaz sırr-ı şuûnâtma âgâh
Hayrân sıfâtım acep olmaz mı gönül
Lâ havle ve lâ kuvvete illâbillah*

.....
*Fer verip cism ü cân ü kalbimde
Eser-i lâ-ilâhe illallah
Şeb-çerâğ-ı mezârım ola benim
Gevher-i lâ-ilâhe illallah³⁹*

Divan şiirinin münacatlarında ve Allah'ı yücelten, O'nun birliğini duyuran tevhitlerinde şairlerin günahlarla yüklü olmalarına rağmen, zaman zaman bunun farkına vararak Allah'tan ümitlerini kesmedikleri ve Allah'ın affediciliğini dile getirerek dua ve niyazda buldukları görülür. Ârif Hikmet'in Tevhid'i de bu özellikleri taşıyan ve şairin yüce yaratıcının bütün kâinatta tecelli ettiği düşüncesini telkin etmek üzere tamamen tasavvufi anlayışa yaklaşarak kaleme aldığı, Cenab-ı Allah'a seslenme biçimindeki anlatımıyla O'na hayranlığın dile getirildiği bir şiirdir. Şair, Allah'a seslenir:

Tevhid Bâri İzze Şânî

*Ey ki vücûdun harem-ârâ-yı kuds
Tâb-dih-i âlem-i bâlâ-yı kuds
Nûr-ı celî şaşaa-i kâinât*

³⁸ Hersekli Ârif Hikmet, *age.*, s. 80.

³⁹ Hersekli Ârif Hikmet, *age.*, s. 80.

Lem'a fûrûz-ı güher-i mümkinât
 Mâye resânende-i hestî-nümâ
 Vâye çeşânende-i neşv ü nemâ
 Mecmû-ı ezdâd-ı tekâbü'l nişân
 Menba-ı ekvân-ı telâtum-feşân
 Sırr-ı temâsil-i hudûs u kadem
 Asl-ı tefâsîl-i vücûd u adem
 Nâşirü'l-envâr celâl ü cemâl
 Mihr-i tecellâ-yı meâlî kemâl
 Perde berendâz-ı hayâl ü bevâ
 Çehre-tırâz-ı çemen-i masivâ
 Nüşha nigârende-i arz u felek
 Nâsiye gîrende-i ins ü melek
 Cevher-i âyine-i nâsûtîyân
 Cevher-i gencine-i lâhûtîyân
 Kufl-güşâ-yı der-i evvân-ı rûh
 Müşt-zen-i dahme-i fevz-i fütûh
 Namiye pîrâ-yı hıyâbân-ı aşk
 Dâhiye bahşâ-yı beyâbân-ı aşk
 Şu'le-nümâyende-i hüsn ü bahâ
 Nûr-ı fezâyende-i akl ü debâ
 Bedreka-i mezleka-i küfr ü dîn
 Hâdi-i her vâdi-i şekk ü yakîn
 Kâr-ı ber-ârende-i kevn ü mekân
 Vâz-ı abkâm-ı zemîn ü zaman
 (Leyse kemislih) 'alem-i şânidir
 Meh-çe tırâzende-i ünvanıdır
 Gayreti gayriyyete vermez vücûd
 Kendidir ârâyîş-i mülk-i şuhûd

.....
 Vesme verir Leylî'ye efsûndan
 Kan akıtır dîde-i Mecnûn'dan
 'Akl eremez şîve-i âyâtma
 Hâyir olur nakş-ı füyûzâtma
 Kudreti bî-şâibe-i ihtimâl
 Zâtının enbâz u şeriki muhâl
 Mülküne yok kayd-ı hudûd u sügûr
 Silsile-i lâ-yetenâhî umûr
 Âdemi âlemde 'ryân eyledi
 Kendinî âdemde nihân eyledi
 Rûh-ı izâfî gil-i âdemdedir

Nûr-ı ilâhi dil-i âdemdedir
 Âdem ü âlem iki mirattır
 Anda hüveydâ yine bir zâttır
 Âdem olan âlemi yeksân görür
 Hakk'ı bu âlemde nümâyân görür
 Ârif isen olma tabiat-perest
 Şîşe-i tevhitî edersin şikest
 Ayrılâgör zümre-i gümrâhdan
 Feyzi tabiat bulur Allah'dan
 Her ne ki var dest-i meşiyettedir
 Sanma kavâlib-i tabiattadır
 Fâil-i biçün ü çerâdir Hüdâ
 Hükümü tabiatta olur rû-nümâ
 Tıfl-ı tabiat ona münkaddir
 Mekteb-i kevn içre o üstâddır
 Olmasa da hüccet-i isbât-ı nakl
 Hâlıkı takdîs eder erbâb-ı 'akl
 Mebhas-i vahdette serâser fühûl
 Müttehidü'r-re'ydir olma füzûl
 Kühn-i Hüdâ gerçi bilinmez ebed
 Vahdetine vâr bezârân sened
 Herkes eder bir tarafa istinâd
 Oldu bu mânâya medâr i'tikâd
 Eyleyemez yek-cihet efkârı rabt
 Hâlıkı bir akd edemez çünkü zabt
 Kimisi tenzih ile takyîd eder
 Kimisi teşbih ile tahdîd eder
 Râsih olan hikmet-i işrâkta
 Hep gezinir âlem-i itlâkta
 Enfüs ü âfâk ona mir'at olur
 Nâzırı her cilve-i âyât olur
 Hakkı vücûhuyla görür bî-hilâf
 Şu'le-i Hurşîd olamaz der-gilâf
 Sırr-ı tecelliden alır ders-i dil
 Fikri olur zikr-i Hüdâ muttasıl
 Neşve-i vahdetle bulur zindegî
 Cismin eder ferş-i reh-i bendegî
 Âşık olur vech-i ulûhiyyete
 Hasr-ı vücûd eyler ubûdiyyete
 Şâh-ı cihân olsa da dervîştir
 Cârîha-i aşk ile dil-i riştir

*Zihnini işgâl edemez masivâ
 Uğrayamaz yanına hırs ü hevâ
 Hulk-ı ilahiyle eder ittisâf
 Âyine-i kalbi kılar pâk ü sâf
 Hakk mütecellidir o âyîne
 Şâhid-i maksûd gezer sîne
 İşte bu bir zâikâ-i rûhtur
 Hârîka-i bârika-i rûhtur
 Demdeme-i sekr-i ene'l-Hak budur
 Mâ-basıl aşk-ı muhakkak budur*

Hersekli Ârif Hikmet, Allah'ın büyüklüğü, kudreti karşısında hayranlık duygusunu birçok mısraında tekrar eder. O'nun büyüklüğünün sınırsızlığı, her şeyi bilen, gören, kudreti her şeye yeten, kâinattaki bütün canlı ve cansız varlıklarda tecelli eden Cenab-ı Allah'tır. Hersekli Ârif Hikmet de Allah'ın büyüklüğü karşısında hayranlık duygusu içindedir ve "tazarru" şiirinde Allah'a seslenmektedir:

Tazarru

*Hüdâyâ her gümânı sen bilirsin
 Bütün yahşi yanânu sen bilirsin
 Ne hâcet arz-ı ahvâl-i derûne
 Zebân-ı bî-zebâmı sen bilirsin
 Beni güm-gerde râh-ı hayret ettin
 Nişân-ı bî-nişâmı sen bilirsin
 Gönül manzûr-ı ayn-ı re'fetindir
 O genc-i şâyegâmı sen bilirsin
 'Tyândır dilde aşkın geh nihândır
 Bu sırr-ı lâ-mekâmı sen bilirsin.⁴⁰*

Hersekli'de Allah'ın varlığından şüphe edilmez. Kâinat bir kitâb-ı hikmettir. Kâtibi Cenab-ı Allah'tır ve bunun anlaşılması için dünyaya ibretle bakmak gerekir. Dünya ibret için bakılması gereken bir levhadır. Cenab-ı Allah, o eşsiz benzersiz olan büyük kudretiyle bu kâinatı ve insanları yaratmıştır. Bu âlem ve insan Allah'ın kudretinin tecelli aynasıdır. Şairimiz Ârif Hikmet Bey de tasavvuftaki "Vahdet-i Vücut" nazariyesine bağlı olan bu hakikati şu mısralarda ifade eder:

*"Vahdet ü kesrette ta'ayyün künân
 Zâtı nihân feyz-i sıfatı 'ryân*

⁴⁰ Hersekli Ârif Hikmet, *age.*, s. 81.

Şân-ı ulûhiyyeti bî-rayb ü 'ayb
 Ravza-i mâhiyyeti gülzâr-ı gayb
 Zerre-i âsârı zuhûr ü bütûn
 Katre-i esrârı ulûm ü fûnûn
 Kârgêh-i sun'a müdebbir O'dur
 Cümle-i eşyâda müessir O'dur
 İstese bir mûrî Süleymân eder
 Dehre şehinşâh-ı felek-şân eder
 Vesme verir Leyli'ye efsûndan
 Kan akıtır dîde-i Mecnûn'dan
 'Akl eremez şîve-i âyâtına
 Hayr olur nakş-ı fuyûzâtına
 Kudreti bî-şâibe-i ihtimâl
 Zâtının enbâz ü şerîki muhâl
 Mülküne yok kayd-ı hudûd ü sügûr
 Silsile-i lâ-yetenâhî umûr
 Âdemi âlemde 'ryân eyledi
 Kendinî âdemde nihân eyledi
 Rûh-ı izâfî gil-i âdemdedir
 Nûr-ı İlahî dil-i âdemdedir
 Âdem ü âlem iki mirattır
 Anda hüveydâ yine bir zâttır
 Âdem olan âlemi yeksân görür
 Hakk'ı bu âlemde nümâyân görür
 Ârif isen olma tabiat-perest
 Şîşe-i tevhitî edersin şikest.⁴¹

Şair, Allah'ın büyüklüğünü ifade ederken, her şeyi yoktan var eden yüce yaratıcının lütuf kapısına sığınmakta ve O'ndan yardım dilemektedir:

Hasbîhâl

İlâhî dehri yoktan var edersin
 Nebûdu bûd ile devvâr edersin
 Tezâdî eyleyip mîzân-ı hikmet
 Kemâl-i kudretin izbâr edersin
 Zuhûrun perde eylersin zuhûra
 Cemâl-i vahdetin astâr edersin

⁴¹ Hersekli Ârif Hikmet, *age.*, s.83-84.

Kime sevdâ-yı aşkın yâr olursa
 Cihâmı başına ağyâr edersin
 Fuyûzâtın edip mevkûf-ı hicret
 Habîbin vakfe-gîr-i gar edersin
 'Tyân etmek için âsâr-ı aşkı
 Halîl'e ateşi gülzâr edersin
 Nice Yûsuf gibi ahrâr-ı debri
 Esîr-i rencîş-i bâzâr edersin
 Ene'l-Hakk'la edip Mansûr'a gûyân
 Varrır sonra âmî berdâr edersin
 Celâlin eylemek çün hükümün icrâ
 Cehîmi mesken-i feccâr edersin
 Gedâ eylersin istersen şehâm
 Gedâyı şâh-ı haşmetkâr edersin
 Olunca bir zelîlin kadri â'li
 Nice yüzbin azizi hâr edersin
 Sorulmaz hikmetinden kudretinden
 Teâlallah neler derkâr edersin
 Kimin zîr-i zülâm-ıgamda pâmâl
 Kimin bâlâ-rev-i envâr edersin
 Kimin bigâne-idrâk-i ma'nâ
 Kimisin mahrem-i esrâr edersin
 Kimin mescid-nişîn ü subha ber-gîr
 Kimin der-deyr ü der zünnâr edersin
 Kimisin müsterih-i izz ü ikbâl
 Kimisin ye's ile gam-har edersin
 Edib ta'lim-i elhân andelîbe
 Nevâ-perdâz cevri-ı hâr edersin
 Verirsin hüsn ü hâlet dilberâne
 Gönül biçâresin dûçâr edersin
 Füsûn u nâz ile çeşmân-ı yâri
 Gehî fettân ü geh mekkâr edersin
 Bilinmez cilve-i abkâm-ı takdîr
 Gönül bîhüdesin efkâr edersin
 Bu râz-ı mübhemi kim bildi söyle
 Neden bilmezliğinden 'âr edersin
 Azîzim gel vücûdundan haber ver
 Ne hâcet gaybdan ibbâr edersin
 Sen ikrâr ettiğin Allah'ı billah

Görürsen şüphe yok inkâr edersin
 Sevâbın n'olduğun bildinse sufi
 Günehden yana istiğfâr edersin
 Cihânı eyleyip keyfince tasvîr
 Muhâlif gördüğün ikfâr edersin
 Değildir ihtiyârın çünkü elde
 Edersen her ne kim nâcâr edersin
 Teeddüp kıl, dem urma macerâdan
 Hata-yı sâbıkın tekrar edersin
 Unut bildiklerin düşme inâda
 Tekebbürle işin düşvâr edersin
 Nesin bilsem ne buldun n'oldun âyâ
 Ne haysiyetle istikbâr edersin
 Tecelli-gâh-ı kudretken derûnun
 Niçün sen böyle tenk ü târ edersin
 Edersen aşk ile perhîz ü pâkî
 Dilin ser-defter-i ibrâr edersin
 Değil cây-ı temettü dâr-ı dünyâ
 Sanursun bunda güyâ kâr edersin
 Ecel derpîş ü menziller ferâvân
 Yine ümmid-i istikrâr edersin
 Gönül deryûze-i feyz ile Hakk'dan
 Sırışkin gerçi kim isâr edersin
 Nedendir anlaşılmaz âh ü zârın
 Demâdem âh ü zâr edersin
 Giriftâr olduğun sevdâ-yı aşka
 Lisân-ı hâl ile tizkâr edersin
 Cenâb-ı şeyhe arz-ı müddeâ kıl
 Murâdın tâbını izmâr edersin
 Meded yâ gavs-i Hakk yâ pîr-Geylân
 Ki imdâdı bana her-bâr edersin
 Sana güçlük mü var kim yek-nazarda
 Dilersen evliya-etvâr edersin
 Cihân-ı dilde sensin abd-i kâdir
 Beni lutfunla sen ikdâr edersin.⁴²

Allah, sınırlardan münezzehtir. Görünmemesine, bin türlü perdeyle örtülü olmasına rağmen, her yerde görülmektedir. O'nun isimleri-

⁴² Hersekli Ârif Hikmet, *age.*, s. 93-94, 97.

nin tecellisinin görüldüğü eşya sonsuzdur. Allah, birliği sever. O'na ortak koşanlar, O'na zarar veremezler. Allah tarif edilemez, çünkü tarif edilen şey sınırlandırılmak zorundadır. "Allah nedir?" sorusu sorulduğunda gönül susar, sükûnete kavuşur. Allah'ın varlığı akılla kavranabilir, fakat mahiyeti anlaşılmaz. Peygamberi (s.a.s.) dilsiz bırakan bu gerçek, ümmetin aklını başından almaz mı? Allah, öyle üstündür ki önünde eğilir ve ona güvenilip sığınılır. O'nu takdis edenler, bir daha dünyanın bütün geçici güzelliklerinin hiçbirinin önünde baş eğmezler. Azla yetinmenin mutluluğunu sürer, dünyaya bağlananlara gülüp geçerler. Hem dünya bütün geçici güzellikleriyle pek bağlanılacak bir yer değildir:

*Hakk-ı vücûhuyla görür bî-hilâf
Şu'le-i Hurşîd olamaz der-gulâf
Sırr-ı tecelliden alır ders-i dil
Fikri olur zıkr-i Hüdâ muttasıl
Neşve-i vahdetle bulur zindegî
Cismin eder ferş-reh-i bendegî
Âşık olur vech-i ulûhiyyete
Hasr-ı vücûd eyler ubûdiyyete
Şâh-ı cihân olsa da derviştir
Cârihâ-i aşk ile dil-i rîştir
Zihnini işgâl edemez masivâ
Uğrayamaz yanına hrs ü hevâ
Hulk-ı ilahiyle eder ittisâf
Âyine-i kalbi kılar pâk ü sâf⁴³*

Allah'ın varlığını, vücudunu bu büyük manayı ancak Allah bilir. Sanatı dünyayı süsler. Birliğine binlerce senet vardır. Kudreti hayretleri artırır. Allah'ın büyüklüğü zihinlere sığmaz ve mülkünün sonu yoktur. Hiçbir şeye benzemez. Vücudu dünyaya bağlı olsa da ruh, âlemlerin Rabbi olan Allah'a ulaşmaya çalışır. Ârif Hikmet'in:

*Ayrılâgör zümre-i gümrâhdan
Feyz-i tabiat bulur Allah'dan
Her ne ki var dest-i meşiyettedir
Sanma kavâlib-i tabiattadır
Fâil-i bî-çün ü çerâdır Hüdâ
Hükmü tabiatta olur rû-nümâ*

⁴³ Hersekli Ârif Hikmet, *age.*, s. 86.

*Tıfl-ı tabiat O'na münkâddir
Mekteb-i kevn içre O üstâddır*⁴⁴

ile

*Mucib-i ifsâd-ı âlemdir ilah olmaz iki
Bir serîr-i saltanatta pâdişah olmaz iki
Heç mezâhirden garaz bir nûr-ı vechullah'dır
Dîde-i hakbînde meyl-i nigâh olmaz iki.*⁴⁵

ve

*“Teâlallah kinûr-ı kudretindendir cihân peydâ
Değil bir böyle ‘âlem bir cihân-ı lâ-mekân peydâ*⁴⁶

Mısraları da Allah'ın varlığının, birliğinin ve kudretinin ifadesi olarak divanında yer almıştır.

Allah, (müsebbibü'l-esbâp)'tır. Herkesin rızkını tayin eden O'dur. Mademki Allah'ın iradesi neyse o zuhûr edecektir; bugünün gamı ile yarının endişesini çekmek beyhudedir. Allah, herkesin nasibini kendi liyakat ve istihkâkına göre tayin etmiştir. İnsanların kaderi (Kitâb-ı Hüdâ) olan (levh-i Mahfûz)'da yazılıdır. Her şey kapanabilir. Fakat Allah'ın merhamet ve mağfireti kapanmaz. Ârif Hikmet Bey, çeşitli vesilelerle Allah'ın büyüklüğünü ifade eder ve ifade edilmesini ister. Bazen Allah'ın büyüklüğünün ifade edilmesinin yanında sıfatlarının kullanıldığı da görülmektedir:

Müseddes⁴⁷

*Hallâkımız Lâtîf ü Raûf ü Rahîmdir
İsm-i Gafûr-ı Hâmî-i her ber-Sakîmdir
Ama ki uyma nefse bu hâlet-i zemîmdir
Bil cürm ü aczi, afva sığın Hakk Kerîmdir
Kadrin bilirse taati neyler günâh eden
Teshîr eder merâmını vaktinde âh eden*

Hersekli Ârif Hikmet, şiiplerinin arasında yer alan kasideler, müseddesler, münacat, tazarru' ve neşide adını taşıyan ve bir nazım şekli, nazım türü adını düşündüren ve divanında daha hacimli yer tutan şiiplerinde olduğu gibi, gazellerindeki bazı mısralarında da Allah'ın büyüklüğünü benzer ifadelerle dile getirmiş ve Cenab-ı Allah'a yalvarmıştır:

⁴⁴ Hersekli Ârif Hikmet, *age.*, s. 85.

⁴⁵ Hersekli Ârif Hikmet, *age.*, s. 241-242.

⁴⁶ Hersekli Ârif Hikmet, *age.*, s. 275.

⁴⁷ Ârif Hikmet Bey'in son eseridir.

Gazel

17

*Mihrinle Hüdâ sînemi tenvîr-i ferâğ et
Şengerf-i gamı miskale-i jeng-i dimâğ et*
.....

*Hikmet yeter âlâyiş-i çirkâbe-i dünyâ
Mihrinle Hüdâ sînemi tenvîr-i ferâğ et*

Bu mısralarda Hikmet'in dünya işlerinden, dünyadaki çirkinliklerden uzaklaşma dileği yanında Yüce Allah'a sığınma arzusu vardır. Şair, Allah'ın yardımını umut ederek ona yaklaşmayı ister.

Gazel

18

*Ey şevk-i ruhun cilve-i âyât-ı muhabbet
Aşkınıdır âsâr-ı zubûrât-ı muhabbet*
.....

*Hikmet ben o Rûşen-güher-i aşk-ı Hüdâ'yım
Tab'imdadır envâr-ı füyûzât-ı muhabbet*

Mısraları da kâinatta var olan eşyanın, görülen her olayın, her şeyde görülen hareketin, sevgi, sevinç belirtisinin Allah'ın muhabbeti ile olduğunu belirtirken, benzer ifadelerine aşağıdaki mısralarda devam eder. Bu mısralar da şairin duygu ve düşüncelerinin âdeta teyidi, pekiştirmesi mevkiindedir:

Gazel

25

*Nûr-ı vahdetten olup şu'le-pezîrâ-yı hudûs
Verdi fer 'âlem-i tekvîne mürâyâ-yı hudûs*
.....

*Varı var bil yoğu da yok var ise iz'ânın
Sanma yoktan var olur bunca bürâyâ-yı hudûs
Eremez gavrine gavvas-ı tasavvur-ı Hikmet
Gark-ı 'acız etti nice 'aklı deryâ-yı hudûs*

Şairin aynı duygu ve düşüncelerinin destekçisi olan ifadeleri 94 numaralı gazelinde de buluruz:

Gazel

94

Şemsü'ş-şümûs-ı aşk olalı şu'ledâr-ı Hakk
 Her dâğım oldu tûr-ı tecelli medâr-ı Hakk
 Mibrinle ser-hatıra-i rûh idi gark-i nûr
 Cûş etmeden bahire-i gevher nisâr-ı Hakk

Bu mısralarda da Hikmet, Allah'ın güzel isimlerinden “Cemâl” ismine dikkat çeker ve şiirinin merkezine Cenab-ı Allah'ın güzelliğini alabilmek için “cemalin” kelimesini redif olarak kullanır:

Gazel

98

Neşr ile fezâ-yı dile envâr-ı cemâlin
 Revnak-şiken-i huld ola gülzâr-ı cemâlin
 Hüsnün ki eder tavr-ı gam-ı aşka tecelli
 Âfâkı tutar şu'le-i didâr-ı cemâlin
 Cibrîl'e olur mâye-i iksîr-i sa'âdet
 Bir dil ki ola hâk-i dürr-i dâr-ı cemâlin
 Tâ haşredek âzâde-i âsîb-i fenâdır
 Sînemde bahâr-ı ferah-âsâr-ı cemâlin

Benzer yaklaşım ve söyleyiş, 117 numaralı gazelde de devam edecektir:

Gazel

117

Hakâik-bîn olanlar nûrî'l-envâr-ı tecellâdan
 Görür sırr-ı cemâl-i Allah'ı mir'at-ı mücellâdan

 Cihân-ı müstağrak nûr-ı şuinât olduğun anlar
 Füyûzât-âver-i idrâk olan Esmâ-i Hüsnâdan

Gazel

105

Mehtâbü'l-envâr-ı ilhâm-ı Hüdâdır tâ ezel
 Mazhar-ı feyz-i hayât-ı câvidânîdir gönül

Gazel

109

*Medâr-ı bâdisât-ı dehr bir kâşânedir ‘âlem
Bu suretle gebî ma’mûr ü geb vîrânedir ‘âlem
Zuhûr u intişâr-ı cins-i mahlukâta Mevlâ’nın
Fezâ-yı kudretinde gûyiyâ bir lânedir ‘âlem*

Cenab-ı Allah’ın benzersizlik, kudret ve büyüklüğünün ifade edildiğini Hersekli Ârif Hikmet’in çeşitli şiirlerinde gördük. Onun önceki şiirlerinde olduğu gibi Cenab-ı Allah’ın benzersiz, sonsuz güç ve kudret sahibi olması, teklifi 154 numaralı gazelinde şu mısralarda dile getirilir:

Gazel

154

*Mucib-i efsâd-ı âlemdir ilah olmaz iki
Bir serîr-i saltanatta pâdişâh olmaz iki*

.....

*Varsa Hikmet sâde bir bûs-ı dehân-ı yâdır
Hâtırında Hakk bilir fikr-i günâh olmaz iki*

Hersekli’nin divanında Cenab-ı Allah’ın anıldığı, dua edildiği gazeller olduğu gibi müfret beyitler de bulunmaktadır: Bunlara örnek olmak üzere buraya iki müfredinî aldık:

Müfredler

*Beni bir mertebe ser-bâz-ı cünûn et ki Hüdâ
Varayım mahşere sad-pâre girîbân olarak
Ne ihtiyâr-ı günâh ve ne ârzû-yı sevâb
Cünûn-ı aşkla bî-hayr ü şermîyim yâ Rab*

Burada şimdi dikkat çekeceğimiz kıta hem Leskofçalı Galip Divançesi’nde hem de Hersekli Ârif Hikmet Divanı’nda yer almaktadır. Araştırmacılar, özellikle Hersekli Ârif Hikmet ve Leskofçalı Galip divanlarını matbu olarak yayımlayan İbnülemin Mahmut Kemal İnal, bu matbu divanların başına yazmış olduğu değerlendirmelerde bu kıtanın Hersekli Ârif Hikmet’e ait olduğunu iddia etmektedir. Manzumede, Cenab-ı Allah’ın büyüklüğü yanında mümin-kâfir ayırmaksızın yarattığı bütün kullarına nimet verilmesi için gayret ve tedbiri elden bırakmadan çabalamanın gereği şu mısralarla vurgulanmaktadır:

Rızık için mü'min ü kâfir arama
 Bir gelür ni'met-i Hakk ümmenevâl
 Sa'y ü tedbîr gerek her kâre
 Böyledir Hikmet, Hakk celle celâl⁴⁸

Leskofçalı Galip'te Cenab-ı Allah

Leskofçalı Galip, Encümen-i Şuara şairleri içinde mutasavvıf olmayan bir şairdir. O, Encümen-i Şuara içinde hayatın içinde olan ve şiirini daha çok sosyal meselelere yaklaştıran bir şair olarak görünür. Onun şiirlerinde görülen dinî söylem, daha çok tasavvuf ehli şairlerin kullandığı anlatım yolu geleneğinin etkisinde oluşmuştur. O, Cenab-ı Allah'a ettiği duada bile dünyevi olarak değerlendirilebilecek isteklerde bulunur:

Yâ Rab beni sen nutk ile Mûsâ-yı kemâl et
 Mecmuamı ser-nüşha-i i'câz-ı hayâl et
 Mazmun-ı hat-ı yâr ile ver şiirime revnâk
 Her beytimi bir Tûr-ı tecellâ-yı cemâl et⁴⁹

Mısralarındaki duanın muhtevası, şairin edebî konularda, edebiyat alanındaki tercihlerinin ve dikkatlerinin hem esasını teşkil eder, hem de Cenab-ı Allah'a yaklaşımını ortaya koyar. “Nutm ile Musa-yı kemal” olmak, divanı “ser-nüşha-i i'caz- hayal” etmek, “mazmun-ı hatt-ı yar ile” şiirine “revnak vermek”, her beytini bir “Tür-ı tecella-yı cemal” etmek dilekleri onun şiirinin dört esas noktasını ortaya koymaktadır.

Şair, dinî söylemli mısralarında bazen kader, baht, irade kavramalarını kullanır. Kader kavramından bahsederken kaderle ilgili olarak İlahî hükümlerin geçerliliğini teslim eder. Böylece Cenab-ı Allah karşısında aczini, yüce yaratanın hükümlerinin büyüklük ve geçerliliğini de teslim etmiş olur:

Beşer ikbâl ile ef'ale Galip olsa da ekser
 Hakikatte yine cârî olan hüküm-i kazâdır hep⁵⁰

Leskofçalı Galip, Hersekli Ârif Hikmet'e göre, doğrudan doğruya “Cenab-ı Allah'a seslenme, Allah'ın büyüklüğünü, sıfatlarını” şiirlerinde müstakil bir tema olarak ele alma bakımından daha gerilerdedir. O, şiirlerinde tasavvufi terminolojiyi kullanırken daha çok

⁴⁸ Bu kıta, Leskofçalı Galip Beğ merhûmun divânçesinde de münderic ise de Hikmet Beğ'indir.

⁴⁹ Metin Kayahan Özgül, *Leskofçalı Galip*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 35.

⁵⁰ Özgül, *age.*, s. 52.

rindane bir tavır içinde ve divan şiirinde şairlerin başvurduğu bir yol olan sözü ile, şiir söyleme üstünlüğünü öne çıkarma ile Allah'ı anar. Ona şiirindeki güzelliği veren Cenab-ı Allah'tır. Şiirlerindeki güzelliğin feyz kaynağıdır:

*Menba-i feyz-i Hudâ'dır Galip etme iştibah
Bir tabiat olamaz tab'-ı sühendânın gibi.*⁵¹

Şair, daha çok Batılılaşma dönemi Türk edebiyatının yaşadığı sosyal, politik, edebiyat alanındaki yenileşme sürecinin habercisi durumunda olduğunu bazı mısralarında gösterir. Onun Esmâ-i Hüsnâ'nın devletle, ikbâl-i milletle beraber aynı mısralarda kullanılması edebiyatta önemli bir yeniliğin habercisi olarak şu mısralarda karşımıza çıkar:

*Hudâ me'yûs kılma gönlümü ikbâl-i milletten
Haberdar eyle "Rahman" ismini ahvâl-i milletten
Olup mecrûh, peykân-ı kazâdan tâir-i devlet
Dem-â-dem hûn akar çeşmim gibi şehbâl-i milletten*⁵²

Leskofçalı Galip hakkında genel bir değerlendirme ile şu söylenebilir. Leskofçalı Galip, şiirlerinde Cenab-ı Allah'a döneminin şairi olan arkadaşları Hersekli Ârif Hikmet gibi tam bir teslimiyetin içinde olduğunu gösteren dualarla ve bu samimi duaların yanında Allah'ın yüceliğinin ifadesinin örneği olabilecek mısralar söyleyerek yaklaşmaz. Onun şiiri, Hersekli Ârif Hikmet'in mısralarının yanında Cenab-ı Allah konusunu ele alma bakımından geride kalmıştır.

Sonuç

Türk kültür ve edebiyatında Allah'ın varlığını, birliğini, isim ve sıfatlarını, bunların çeşitli tecellilerini, O'nun yüceliğini ve övgüsünü konu edinen çeşitli edebî türler meydana gelmiş ve bu alanda çok zengin örnekler edebiyat tarihimizdeki müstesna yerini almıştır. Yenileşme dönemi Türk edebiyatının habercisi olan Encümen-i Şuara mensubu olan Hersekli Ârif Hikmet de, 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış, rindâne ve âşıkane tarzda söylediği gazel ve şiirleriyle şöhret yapmış bir şairimizdir. O, edebiyat tarihlerinde genellikle eski edebiyat taraftarları içinde kabul edilir. Şairin 1757 beyit tutan Divan'ı incelendiğinde, klasik divan şiirimizin şekil ve kurallarıyla sınırlanmış, geleceğe bağlı olduğu görülür. Genel bir değerlendirmeyle Hersekli Ârif Hikmet'in divanındaki şiirlerinde, açık bir biçimde Allah inanışında

⁵¹ Özgül, *age.*, s. 132.

⁵² Özgül, *age.*, s. 136.

sağlam bir bağlılık içinde olduğunu görürüz. Şairin Allah'a bağlılık ve teslimiyetinin kuvvetli olduğu ve sevgisinin büyük olduğu her vesile ile ifade edilmiştir. Şairin divanında yer alan Münacat Cenab-ı Hak'la doğrudan ilgili olarak kaleme alınmış müstakil bir şiirdir, Münacat'ta Allah'ın büyüklüğüyle tanındığı, yüceltildiği, büyüklüğü karşısındaki hayranlığın dile getirildiği görülecektir. Tazarru' isimli şiirinde ise şair Allah'a ilahî rahmet ve muhabbeti vesile edilerek yalvarılmış, dua ve niyazda bulunulmuştur.

Hersekli Ârif Hikmet, Hasbihâl şiirinde de Allah'ın büyüklüğünü ifade ederken, her şeyi yoktan var eden yüce yaratıcının lütf kapısına sığınır, dua eder, niyazda bulunur ve O'ndan yardım diler. Bu şiirde, en yüce varlık olan Allah'a, onun samimi bir gönülle aşk dolu bağlanması ifade edilmiştir. Ârif Hikmet, Allah'ın ismini Tehlil şiirinde samimi bir şekilde dile getirirken onu övüp yüceltir. Ârif Hikmet Bey, bazen şiirlerinde mutasavvıf şairlerin bakış açısıyla konuya yaklaşıırken, bazen de şairimizin Müseddes isimli şiirinde olduğu gibi, Allah'ın sıfatlarını sayar ve sanatçı kişiliğini ön plana çıkarır.

Bu bildirinin sonunda, Hersekli Ârif Hikmet'in şiirlerinde Allah'ın varlığı, birliği, isim ve sıfatları ve çeşitli tecellileri ortaya konulurken, dönemin ve Encümen-i Şuara şairlerinin önemli şairlerinden olan Leskofçalı Galip'in şiirlerinde konuya nasıl yaklaştığı ile ilgili birkaç örnek mısra verilmesini uygun gördük. Aynı dönem ve aynı mahfilin iki şairinin konuya yaklaşımı ve bakış açısındaki paralellik, benzerlik ve farklılıkların görülerek karşılaştırılması bakımından bu tercih isabetli olacaktır.

Kaynakça

- Aksoy, Hasan, "Hersekli Ârif Hikmet Bey" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C.17, İstanbul 1998, S.233-235.
- Çavuşoğlu, Prof. Dr. Mehmet, "Divân Şiiri", *Türk Dili Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı (Divan Şiiri)*, Nr: 415-416-417/Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, Ttk Basımevi, Ankara 1986, s.1-16.
- (Dilmen), İbrahim Necmi, *Tarih-i Edebiyat Dersleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1338.
- (Ertaylan), İsmail Hikmet, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, Âzer Neşr., Bakü 1925.
- Fuzûlî, *Fuzûlî Divânı*, (Hazırlayan: Abdülbaki Gölpinarlı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1985.

- Hersekli Ârif Hikmet, *Divân, Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi-Matbaa-i Âmire*, İstanbul 1334.
- (İnal), İbnülemin Mahmud Kemal, *Kemâlî'l-Hikme*, Tercümân-ı Hakikat Matbaası, Dersâadet 1327.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şâirleri*, C.2, 4. Bs., Dergâh Yayınları, İstanbul 1988.
- Kaplan, Mehmet, Enginün İnci, Emil Birol, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi 2(1865-1876)*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1988.
- Küçük, Sabahattin, "Fehîm-İ Kadîm Başka Bir Mahlas İle Şüirler Söyledi Mi?", *Kaynaklar*, No: 4, İstanbul 1985.
- Levend, Ağâh Sırrı, *Divân Edebiyatı-Kelimeler Ve Remizler, Mazmunlar Ve Mefhumlar*, 4.Bs., Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- Namık Kemal, "Edebiyat Hakkında Bazı Mülâhazât", *Külliyât-ı Kemâl Birinci Tertib 3-Makalât-I Siyâsiye Ve Edebiye*, Selânik Matbaası, İstanbul Tarihsiz, s. 102-125.
- Namık Kemal, "Mukaddime-İ Celâl", *Mecmua-i Ebüzziyâ*, C.IV, Nr: 44, 15 Rabîülâhir 1302.
- Namık Kemal, *Celâleddin Harzemşah*, (Midilli 1300)1883.
- Namık Kemal, *Tasvir-i Efkâr*, 16 Rebiülâhir 1283- 19 Rebiülâhir 1283(28, 31 Ağustos 1866), No.: 416-417.
- Onan, Necmeddin Halil, *Namık Kemal'in Talim-i Edebiyat Üzerine Bir Risalesi*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1950.
- Özgül, Metin Kayahan, *Hersekli Ârif Hikmet*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- Özgül, Metin Kayahan, *Leskofçalı Galip*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- Özgül, Metin Kayahan, *Yenileşme Dönemi - "Osmanlı'nın Son Encümen-i Şuara'sı"*, Türk Edebiyatı Tarihi, C.3, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006, s.83-96.
- (Sevük), İsmail Habib, *Yeni "Edebî Yeniliğimiz" Tanzimattan Beri I Edebiyat Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1940.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 5.Bs., Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1982.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1977.
- Topaloğlu, Bekir, "Allah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C. 2*, İstanbul, İstanbul 1989, S.471-498.

Üzgör, Tahir, *Febîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Divan'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1991.

Wellek, Renè-Warren, Austin, *Edebiyat Biliminin Temelleri*, (Çeviren: Prof. Dr. Ahmet Edip Uysal), Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

Yetiş, Kâzım, *Nâmık Kemal'in Türk Dili Ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri Ve Yazıları*, 2 .Bs., Alfa Yayınları, İstanbul 1996.

Ziyâ Paşa, "Şiir ve İnşâ", *Hürriyet*, No.11, 1868.